

Lärarhandledning

Konsument
verket • KO

Lärohandledning – Koll på cashen

Introduktion

Privatekonomi och konsumenträttsfrågor ingår numera som centralt innehåll för samtliga gymnasieprogram, inom samhällskunskap 1a och b. Huvudinriktningen enligt styrdokumentet är: Hushållets inkomster, utgifter, tillgångar och skulder. Konsumenträtt, samt konsumtion i förhållande till behov och resurser. Hur privatekonomin påverkas av samhällsekonomiska förändringar. Undervisningsmaterialet Koll på cashen är utformat för att möta dessa krav.

Vi hoppas att Koll på cashen ska upplevas som en engagerande och angelägen skildring av viktiga privatekonomiska frågor både av dig och av dina elever. Tanken är att du som lärare kan använda Koll på cashen-materialet i tre olika nivåer efter hur mycket tid du vill lägga på ämnet. Lärohandledningen innehåller två nivåer och den tredje nivån är att delta i Koll på cashen-tävlingen.

Basnivån innebär att du visar filmerna och med stöd av lärohandledningens basövningar diskuterar karaktärernas problem, ekonomiska förhållanden och valsituationer med eleverna. Basövningarna är tänkta som läroledda diskussioner i klassrummet. Eleverna får möjlighet att reflektera och argumentera utan att några direkta förberedelser krävs. Facit till basövningarna finns i kursiv stil där det är relevant.

Fördjupningsnivån innebär att du utöver basnivån låter eleverna arbeta självständigt med fördjupningsövningarna. Fördjupningsövningarna har utformats så att eleverna själva får ta reda på hur saker förhåller sig, ta reda på fakta. Här finns möjligheter att använda internet, telefon och kanske besök hos olika källor till kunskap. Eftersom svaren på fördjupningsövningarna inte är givna finns inget facit till dessa i lärohandledningen.

Koll på cashen-tävlingen går i korthet ut på att eleverna ska agera ekonomicoach till någon av filmens karaktärer. Eleverna arbetar i grupp och kan i hög grad forma uppgiften efter egna erfarenheter och intressen. Redovisning kan med fördel ske både muntligt och skriftligt inför klassen. Eleverna har möjlighet att sända in tävlingsbidrag som en del av resultatredovisningen och då utnyttja olika presentationsformer och tekniker (film, powerpoint, skriftliga redogörelser).

Ytterligare information om tävlingen och om priser som går att vinna finns på www.kollpacashen.se

Tanken med lärohandledningen är främst att tillhandahålla övningar på olika svårighetsnivåer, inte så mycket ett faktaunderlag. Behöver du mer bakgrundsfakta kan du använda dig av följande webbplatser:

- www.finanskunskap.se – en portal om privatekonomi, administreras av Finansinspektionen.
- www.kronofogden.se/lararrummet – Kronofogdens lärarrum.
- www.konsumenternas.se – Rådgivningsbyråer för opartisk information om elmarknaden och om bankverksamhet, värdepapper och försäkringar.
- www.konsumentverket.se/skola – Konsumentverkets skolwebb.
- www.ungkonsument.se – en webbplats riktad mot ungdomar som handlar om pengar, shopping och att handla smart. Ansvariga är Konkurrensverket och Konsumentverket.

Hjälp oss att bli bättre. Tveka inte att kontakta någon av oss som står bakom Koll på cashen för att lämna positiv eller negativ kritik. Kontaktpuppgifter hittar du på www.kollpacashen.se.

Och du: Stäng inte av filmen för tidigt! Efter slutvinjett och eftertexter kommer en sekvens med handfasta, om än absurda, spartips med högt underhållningsvärde.

Lycka till!

Kostnader i eget hushåll

Dessa övningar kopplas enklast till avsnitt 1 och 2.

Adriana, Hanna och Nils diskuterar vilka kostnader man får när man flyttar hemifrån. Vissa saker är självklara för dem, som hyra och telefoni, medan andra kostnader överraskade dem lite.

Övningar – bas

Räkningar

Diskutera i klassen vilka räkningar ett hushåll vanligen får och hur stora de kan vara. Använd gärna Konsumentverkets broschyr Koll på pengarna som utgångspunkt. Budgetsiffrorna nedan är genomgående hämtade från broschyren. Den finns att beställa eller ladda ner från Konsumentverkets webbplats: www.konsumentverket.se.

- Hyra

- El

Mellan ca 300–500 kr per månad för både elhandel och elnät beroende på förbrukning, bostadsort, elhandelsföretag och avtal. Mer vägledning finns på Elrådgivningsbyrån, www.konsumenternas.se.

- Hemförsäkring

Mellan ca 80–150 kr per månad för ett enpersonshushåll beroende på försäkringsbelopp och bostadsort.

- Medlemskap i fack och a-kassa

Ca 450 kr per månad räknat på en månadslön på ca 20 800 kr.

- Medier (exv. telefoni, internet, tv-avgift, tv-kanaler)

Ca 920 kr per månad.

Rörliga kostnader

Diskutera vilka andra kostnader ett hushåll normalt har (utöver de man normalt får räkningar för) och hur stora de är. Använd gärna Konsumentverkets broschyr Koll på pengarna som utgångspunkt. Koll på pengarnas uppgifter kommer naturligtvis inte överensstämma med lokala kostnadsvariationer.

- Mat

Om man lagar alla måltider själv: kvinnor (18–30 år): ca 1 600 kr per månad, män (18–30 år): ca 2 100 kr per månad.

- Om man som Nils och Hanna äter lunch på snabbmatsrestaurangen där Filip jobbar tre dagar i veckan, hur mycket kostar det per månad?
- Hur kan man göra för att hålla nere kostnaden för mat?

Laga all mat själv, äta små mängder av dyra råvaror (exv. kött) och mer av billiga (exv. rotfrukter och baljväxter), dricka vatten till maten (istället för mjölk, läsk, jus, saft), laga mat på de råvaror som är billiga innevarande säsong, undvika att slänga matrester – använd dem till matlåda.

- Personlig hygien

Kvinnor (18–30 år): ca 430 kr per månad och män (18–30 år): ca 370 kr per månad.

- Kläder och skor

(18–30 år): ca 530 kr per månad.

- Fritidsaktiviteter och nöjen

(18–30 år): ca 460 kr per månad.

- Förbrukningsvaror (tvättmedel, diskmedel, hushållspapper osv.)

För ett enpersonshushåll: ca 100 kr per månad.

- Hemutrustning (möbler, husgeråd, tv, dator osv.)

För ett enpersonshushåll: ca 440 kr per månad.

- Transport

Kollektiva lokalresor: ca 500 kr per månad.

Övningar – fördjupning

Hushållets inkomster

Ge eleverna i uppgift att ta reda på hur mycket de kommer att få i inkomst när de slutar gymnasiet. Ska de studera? Lönearbeta? A-kassa? Försörjningsstöd (socialbidrag)? Filip, Nils och Hannas inkomster kan tjäna som exempel. Glöm inte att beräkna hur mycket som ska betalas i skatt. Jämför inkomsterna efter skatt med utgifterna för det egna boendet.

Hushållets utgifter

Be eleverna räkna samman de fasta och rörliga kostnaderna de förväntas få. Jämför utgifterna med deras förväntade inkomst. Går det ihop? Förmodligen inte. Ge eleverna i uppgift att göra en budget som går ihop. Konsumentverkets broschyr Koll på pengarna och webbtjänsten Budgetkalkylen på Konsumentverkets hemsida kan vara till hjälp.

Småköp som gröper ur plånboken

Nils får en känga av Hanna angående sitt läskdrickande, hon insinuerar att det är en onödig kostnad. Ge eleverna i uppgift att räkna på hur mycket de egna småutgifterna kostar på ett år (eller per månad eller per vecka), exempelvis läsk, tuggummi, fika på stan, glass i sommarvärmen. Koll på pengarna kan vara till hjälp (sid 10).

Inred ett eget boende

Ge eleverna i uppdrag att räkna på vad det kostar att inreda ett eget boende. De kan exempelvis välja mellan studentrum, egen lägenhet, rum i ett större kollektiv, dela lägenhet med en kompis eller hyra ett delvis möblerat rum. Koll på pengarna (sid 9) kan läraren använda som referens men eleverna bör söka information anpassad efter den individuella situationen. Eleven kan även ha nytta av checklisten för den som står i begrepp att flytta hemifrån på sidan 8 i Koll på pengarna.

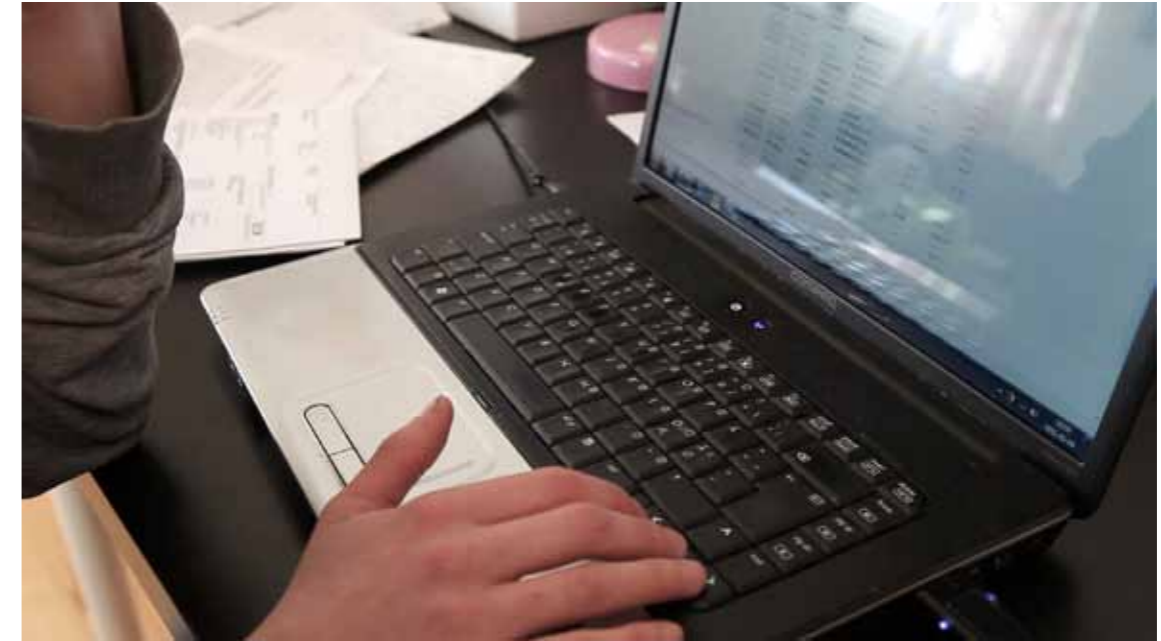
Egen bil

Många drömmer om att ha en egen bil. Ge eleverna i uppgift att räkna på vad det kostar att förverkliga en sådan dröm. Konsumentverkets Bilkalkyl kan vara till hjälp.

- Alternativt börja uppgiften från andra hållet: be dem räkna på hur mycket pengar de är villiga att lägga på bil per månad och räkna sedan på vad de har råd till att köpa.
- Jämför vad man får betala för ett busskort med kostnaden för att äga och köra en bil.

Försäkring

Filip och Nils är som vanligt på jobbet och på universitetet. Grannen glömmer att stänga av plattan på spisen innan han gick till jobbet. Pappersrullen på diskbänken fattar eld. Elden antänder matfetsrester i spisfläkten. Inom kort börjar det brinna i köksluckor och gardiner. Elden hinner sprida sig till vardagsrum och sovrum innan brandkåren är där. Släckningsarbetet sker med vatten och kan begränsas till grannens lägenhet. Men otur i turen är att släckningsvatten från grannen rinner längs väggarna och på golvet i Filip och Nils vardagsrum. Pingisbordet och soffan klarar sig som tur är men Filips nya TV och

Hannas två år gamla dator blir obrukbar av vattenskadorna. Dessutom förstörs parketten och tapeterna. Be eleverna reda ut nedan. Koll på pengarna (sid 14–15) kan vara till hjälp, eleverna kan ha nytta av checklisten i avsnittet.

- Vad bör Filip, Nils och Hanna göra?
- Vems hemförsäkring täcker skadorna, grannens eller Filips och Nils respektive Hannas?
- Vad händer om grannen inte har en hemförsäkring, vem betalar då?
- Täcks skadan på TV:n av Filips hemförsäkring? Hur mycket ersättning får han? Antag att TV:n kostade 8 000 kr.
- Kommer Hanna ersättas av sitt försäkringsbolag för sin dator? Hur mycket? Antag att datorn kostade 7 000 kr.
- Hur repareras lägenhetens vattenskador?

Fördelning av ansvar och ekonomi

Dessa övningar kopplas enklast till avsnitt 1 och 2.

Filip och Nils delar lägenhet och gemensamma utgifter, här diskuteras problem och möjligheter i ett hushåll med gemensam ekonomi.

Övningar – bas

Fördelning av hyran

Filip och Nils bor tillsammans. Filip tjänar mer än Nils. Nils har det större rummet och betalar därför en större andel av hyran. Hyran fördelas alltså efter vem som har det största rummet. Diskutera följande frågeställningar med eleverna:

- Är Filip och Nils sätt att fördela hyran rimligt?
- Hur skulle hyran istället kunna fördelas dem emellan? Är det till exempel mer rättvist att den som tjänar mest också betalar mest (av var och en efter förmåga, åt var och en efter behov)?
- Är det rimligare att de delar på hyran rakt av eftersom de ändå mest hänger i vardagsrummet?
- Hanna är nästan jämt hos Filip och Nils, hon sover där, äter där, har sina saker där. Borde hon också betala en del av hyran?

Fördelning av gemensamma kostnader

När man delar hushåll uppstår en del vinster i form av att man kan dela på gemensamma kostnader som exempelvis hyra, TV-avgift, el och internetuppkoppling. Samtidigt kan det att dela ekonomi med någon annan vara en källa till problem. Diskutera med eleverna följande frågor:

- Filip och Nils delar exempelvis på schampo och balsam. Filip med sitt flippade hår förbrukar sannolikt mer av dessa produkter än Nils. Ska Filip betala mer? Han tjänar dessutom mer.
- Filip och Nils köpte bland annat soffan gemensamt, vad händer om en av dem vill flytta?

Hyreskontrakt

Filip och Nils delar lägenhet men det är bara Nils som står på hyreskontraktet. I filmen framställs det som att det är en stor fördel för Nils. Diskutera för- och nackdelar med att stå på ett hyreskontrakt med eleverna.

Ett hyreskontrakt innebär medför ett ansvar för att lägenheten sköts och att hyran betalas. Om hyran inte betalas i tid eller om grannarna klagat till hyresvärderna är det Nils som de obehagliga breven adresseras till. Är man flera som delar lägenhet är det kontraktsinnehavaren som måste jaga in pengar av de övriga. Och vad skulle hända om Nils inte får fram pengar till hyran i tid och om Filip inte hade haft en buffert för att

täcka upp? De riskerar att hyresvärderna säger upp hyreskontraktet på sikt. Nils riskerar att få en skuld till hyresvärderna. Han riskerar också att få en betalningsanmärkning. Det är kanske Nils som borde vara mest stressad över att pengar till hyran finns.

Dessutom är det Nils som är ansvarig för lägenhetens skötsel och vid utflyttning får betala för slitage utöver det normala på exempelvis väggar och fasta inventarier. Man kan alltså tvärt om argumentera att Filip sitter i högsätet. Han har inget formellt ansvar och kan i princip flytta när han vill.

Att bli sambo

Det framgår inte av filmen men kanske blir Hanna och Nils sambor i framtiden. Diskutera med eleverna följande frågeställningar:

- Vad menas med att bli sambor?

Sambor är två personer som bor tillsammans i ett parförhållande och har gemensamt hushåll. Samborna kan vara av samma eller av olika kön. Två kompisar som bor ihop är alltså inte sambor i lagens mening. Det är sambolagen som reglerar sambors rättigheter och skyldigheter.

- Vad innebär det att bli sambor?

Att den gemensamma bostaden, möbler och hemutrustning delas lika om man flyttar isär, oavsett vem som har betalat.

- Vilka undantag finns för vad som delas upp vid en separation?

– Saker som köpts innan man flyttar ihop omfattas inte av sambolagen.

– Saker som inte direkt har koppling till boendet, som exempelvis besparingar och bil. Dessa går till den som står som ägare.

- Vilken viktig skillnad finns det mellan att vara sambor och att vara gifta om någon av samborna avlider?

Sambor ärver inte varandra, istället går den avlidnes egendom till hans eller hennes släktingar.

Besittningseffekt

Nils var emot att de skulle köpa en ny TV. Men nu när TV:n står där i lägenheten tycker Nils att det var en ganska bra idé att köpa den. Förutom det uppenbara faktumet att Nils kan avnjuta den nya TV:ns skarpa bild, förträffliga ljud och snygga design utan att behöva betala för det, kan man förklara Nils förändrade inställning med det som ekonomer kallar besittningseffekt eller endowment effect. Teorin stipulerar att det upplevda värdet av en vara är högre när man äger eller har fått tillgång till den, än det upplevda värdet av varan innan man fick den i sin besittning.¹

- Gör ett experiment. Dela ut något, exempelvis muggar eller bananer, till hälften av eleverna i klassen. Be den hälften elever som blev utan gåva att skriva på en lapp det högsta pris de är villiga att betala för att få saken. Be den andra halvan som fick saken ange på en lapp lägsta pris de är villiga att sälja saken för. Forskningen visar att oftast vill säljarna ha mer betalt än vad köparna är villiga att ge. Hur blev resultatet i din klass?
- Diskutera hur kan detta fenomen användas av handeln för att få oss konsumenter att handla mer.

Exempelvis är vi sannolikt mer benägna att köpa en vara om vi vet att vi får lämna tillbaka den efter att ha provat hemma. Men enligt teorin om besittningseffekten värderar vi varan högre när vi har tagit med den hem. Det är svårt för oss att lämna tillbaka varan när vi väl har köpt den. Det innebär alltså att vi kanske köper mer saker när handlarna är så schysta att de låter oss prova hemma.

¹ Östling, Robert. Beteendekonomi och konsumentpolitik

Att betala räkningar i tid

Dessa övningar kopplas enklast till avsnitt 1 och 2.

Här diskuteras konsekvenser av att inte betala räkningar. Mer fördjupning finns på Kronofogdens lärarrum på: www.kronofogden.se/lararrummet

Övningar – bas

Betalningsanmärkning

Filip står inte på den gemensamma bostadens hyreskontrakt eftersom han har en betalningsanmärkning. Diskutera med eleverna följande frågeställningar:

- Vad är en betalningsanmärkning?

En betalningsanmärkning innebär att du registreras i ett kreditupplysningsföretags register att du inte har betalat en skuld i tid. Betalningsanmärkningar visas då någon gör en kreditupplysning. En kreditupplysning visar en persons ekonomiska status och ger en fingervisning om förmågan att betala sina skulder. Kreditupplysning begärs ofta när du vill låna pengar eller ska teckna telefonabonnemang. Betalningsanmärkningar kan komma från flera olika håll, från företag, banker eller myndigheter. När du har betalt skulden tar det tre år från det att kreditupplysningsföretagen gett dig betalningsanmärkningen till dess att den tas bort.

- Vem sätter betalningsanmärkningar?

Kreditupplysningsföretag.

- I filmen tar de ganska lätt på det att Filip har en betalningsanmärkning, vilka konsekvenser kan en betalningsanmärkning få?

En betalningsanmärkning visar att man inte skött sin ekonomi. Många hyresvärdar nekar därför presumtiva hyresgäster med en betalningsanmärkning att skriva på ett hyreskontrakt. Av samma anledning blir det svårare att teckna abonnemang, låna pengar eller teckna försäkringar om man har en betalningsanmärkning.

- Vad borde Filip ha gjort istället för att strunta i att betala räkningen?

- Han borde ha kontaktat mobiloperatören och rätt ut problemet.
- Han borde bestrida räkningen. Det innebär att skriftligen meddela företaget att man inte tänker betala räkningen. Ange namn, adress, telefonnummer, e-postadress, fakturanummer, belopp, datum och varför räkningen bestrids.
- Om han inte kom överens med mobiloperatören kan han få mer information och vägledning på Konsumenternas tele- TV och internetbyrås hemsida (www.ktib.se) eller kontakta dem via mejl eller telefon.

Problem att betala räkningar

Hanna har inte fått studiemedel från CSN. Hon får problem att betala sina räkningar. Diskutera vad eleverna tycker att Hanna borde göra.

- Kontakta hyresvärderna och be om uppskov?
- Nils föreslår att hon ska kontakta hyresvärderna, varför gör hon inte det?
- Är det smartare att ta ett snabblån och hoppas att man får pengar från CSN innan lånet måste återbetalas än att låna av Nils?

Att gå i borgen

Inte sällan begär hyresvärdar, telefonbolag och elbolag att någon går i borgen för personer med svag betalningsförmåga. Många är inte medvetna vad det innebär att gå i borgen för någon. Vill det sig riktigt illa kan det leda till betalningsanmärkning och en väg in i en överskuldssättningsproblematik. Diskutera följande frågeställningar med eleverna:

- Vad innebär det att gå i borgen för någon?

Det innebär att man tar på sig ansvaret att betala en skuld åt någon annan om hon eller han inte betalar.

- Vad händer om den du har gått i borgen för inte kan betala en räkning?

Då blir du skyldig att betala räkningen.

- Vad händer om du inte heller kan betala räkningen?

Du drabbas av alla de extrakostnader som exemplifieras nedan (liten skuld blir stor).

Övningar – fördjupning

Liten skuld blir stor

En betalningsanmärkning är en konsekvens av obetalda räkningar. Utöver risken för en betalningsanmärkning innebär en obetald räkning att betalningsskyldigheten blir större. Ge eleverna i uppgift att ta reda på hur en obetald telefonräkning på 600 kr som hamnar hos Kronofogden växer under cirka ett halvår²:

- Telefonräkning ca 600 kr.
- Påminnelse ca 50 kr.
- Inkassokrav ca 160 kr.
- Ombudskostnader ca 340 kr.
- Dröjsmålsränta ca 30 kr.
- Betalningsföreläggande (risk för betalningsanmärkning) ca 300 kr.
- Indrivningsavgift ca 600 kr.
- Totalt ca 2 080 kr.

² http://www.skatteverket.se/download/18.49fb85051197aa37a4d8000170/ny_liten_skuld_blior_stor.pdf

Att spara pengar

Dessa övningar kopplas enklast till avsnitt 3.

Här diskuteras olika typer av sparande: buffertsparande, målsparande och långsiktigt sparande.

Övningar – bas

Buffert

De flesta ungdomar som flyttar hemifrån får det lite knapert vissa månader. Fler räkningar än väntat, en ovanligt hög telefonräkning eller utebliven inkomst, som i Hannas fall. I filmen lånar Hanna 2 000 kronor av Nils för att kunna betala sina räkningar. Diskutera med eleverna följande frågeställningar:

- Vad kan Hanna göra för att undvika att inte kunna betala sina räkningar igen?

Hon kan skaffa sig en buffert.

- Vad är en buffert?

En pott med pengar avsatta för att kunna betala oförutsedda utgifter i hushållet.

- Vad ska en buffert täcka? Hanna har lite svårt att avgöra vad en buffert ska användas till. Är det när man inte har pengar till mat, när man inte har råd att gå ut och festa?

Tanken med en buffert är att den ska täcka utgifter som man inte känner till på förhand och därmed kan planera inför. En buffert kan även användas för att köpa saker på rea som man vet att man kommer att behöva i framtiden.

- Hur stor buffert behövs?

Ett inte ovanligt riktmärke är två månadslöner. Jobbar man i korvmojen då och då och tjänar ca 2 000 kr i månaden, kan en buffert på ca 4 000 kr vara okej. Buffertens storlek beror på hur den egna ekonomin ser ut hur stora utgifter hushållet har, hur man bor (hyresrätt eller bostadsrätt/villa), om man har bil (som då och då måste till verkstan för reparation).

- Vilka tekniker finns för att underlätta att få ihop till en buffert? Rent krasst finns det två sätt, minska utgifterna eller öka inkomsterna. Men mer konkret vad kan det handla om?

- Att ha en automatisk överföring till ett speciellt buffertbankkonto varje månad.
- Att önska sig pengar till en buffert i julklapp och födelsedagspresent (imponerar kraftigt på farmor).
- Börja arbeta extra.

– Att öronmärka alla inkomster från ett extraarbete under en avgränsad tid till buffert.

– Sälja gamla prylar i garderoben och öronmärka dessa till bufferten.

- Nils säger att han alltid försöker spara några slantar på kontot eftersom man aldrig vet vad som kan hända. Samtidigt kan han inte betala Filip eftersom han ännu inte har fått tillbaka de utlånade pengarna från Hanna. Hade Nils verkligen en buffert?

Egentligen inte, de pengar han lånade ut till Hanna var i själva verket paxade för den egna hyran.

Spartips

I filmen förekommer en del spartips. Filip har några konkreta tips och hans kollega på hamburgerbaren pratar om att programmera om hjärnan, försätter den i sparläge. Diskutera spartipsen med eleverna, fungerar de? Har eleverna egna spartips?

- Potatis och lök i flera månader?
- Handla bara på söndagar?
- Inga abonnemang eller prenumerationer?
- Aldrig gå på krogen?
- Sluta köpa kläder? Filip brukade köpa kläder som han tyckte var snygga men som han kanske egentligen inte behövde.
- Sluta prenumerera på tidningar, läsa på nätet (eller biblioteket) istället.

Sparformer

Hanna för ett resonemang om att hon kanske borde spara långsiktigt, till villa, Volvo och vovve. Då kan det vara lönt att ta reda på vilka olika sparformer som står till buds och tänka igenom vilket sätt att spara som är bäst för den egna situationen. Diskutera med eleverna vilka olika typer av sparformer som står till buds och vad som kännetecknar dem. På Konsumenternas Bank- och finansbyrå finns fördjupad information om olika sparformer, läs mer på: <http://www.bankforsakring.konsumenternas.se/>

- Sparkonto i bank

Ofta en rätt låg ränta på insatta pengar. Enkelt att få tillgång till pengarna. Den statliga insättningsgarantin skyddar de insatta pengarna om banken skulle försättas i konkurs.

- Fonder

En fond är ett knippe aktier eller räntebärande värdepapper som man kan köpa andelar av. Om man köper en fond blir man delägare i fondens tillgångar. Fondens värde kan både stiga och sjunka över tid, man är alltså inte garanterad att få tillbaka satsade pengar.

- Värdepapper

Värdepapper är ett samlingsnamn för olika finansiella tillgångar, exempelvis aktier eller obligationer men även sedlar och frimärken i en vidare definition.

- Kapitalförsäkringar

Bestämmer du på förhand hur länge du vill att pengarna ska vara låsta i försäkringen, ofta mellan fem och tio år. Det finns lite olika alternativ beroende på hur aktiv man själv vill vara i förvaltningen av pengarna.

Övningar – fördjupning

Buffert

Låt eleverna göra upp en realistisk plan för hur de ska få ihop till en buffert på 10 000 kr. Tänk på att detta sparande ska ligga ovanpå eventuellt övrigt sparande och övriga utgifter. Vad ska de dra in på? Eller ska de jobba extra?

- Låt eleverna räkna på hur mycket de måste lägga undan per månad för att få ihop till denna buffert.

Ränta på ränta

Låt eleverna räkna på ränta på ränta på ett sparande. Antag att eleverna har tjänat ihop 10 000 kronor genom att rensa ogräs i en jordgubbsplantering. Det räcker bara till halva kostnaden för den lilla segelbåt som krävs för att kunna genomföra den planerade segelsemestern. Pengarna placeras på ett bankkonto med en fast ränta på 5 % för att fördubblas.

- Hur länge dröjer det innan segelbåten kan köpas?

Det dröjer 14 år och 3 månader.

Resplaner

Filip planerar att resa utomlands i sommar, kanske Thailand. Han har ganska lösa planer och också ganska fladdriga sparambitioner. Ge eleverna i uppgift att styra upp hans planer eller planera en egen drömsresa. Följande frågeställningar kan tjäna som utgångspunkt:

- Hur mycket pengar måste man spara ihop till en fyramånaders resa utomlands?
- Hur ska de få ihop tillräckligt med pengar?
- Ska de jobba under resan och vad är utsikterna att få ett jobb?
- Joakim sparade i två år innan han åkte iväg, verkar det rimligt?

Att låna pengar

Dessa övningar kopplas enklast till avsnitt 3.

Här diskuteras vad det innebär att låna pengar, olika typer av lån och för- och nackdelar av att låna pengar.

Övningar – bas

Låna av föräldrar

Filip har svårt att spara ihop till sin resa. Det är så mycket han vill köpa också. Men han har en plan B, att låna pengar av sina föräldrar. När han kommer hem kan han jobba ihop pengar och amortera, dvs. betala av lånet över tid. Han menar att det löser sig. Diskutera med eleverna fördelar och nackdelar med hans resonemang.

- Fördelar:

- Han får det han vill direkt, dvs. han behöver inte skjuta upp sina resplaner för att spara i förväg, han kommer iväg på sin resa då han har tänkt.
- Han är säker på att komma iväg. Om han ska spara i förväg är det inte säkert att han får ihop tillräckligt med pengar, han kanske ändrar sina prioriteringar och köper en bil eller en hemmabioanläggning istället.

- Nackdelar:

- Det blir ofta dyrare att köpa något genom att låna jämfört med att spara eftersom man i de flesta fall får betala ränta på de lånade pengarna eller avgifter för att få låna.
- Han binder upp sig på att betala en massa pengar i framtiden. En framtid han inte har kännedom om.
- Pengarna kommer att vara paxade redan när lönen kommer. Då är det svårt att reglera ekonomin om något oförutsett skulle ske, någon oförutsedd utgift. Och det går inte att prioritera bland utgifter eftersom alla räkningar som kommer måste betalas, annars riskerar man att få betalningsanmärkning.
- Han har svårt att spara idag, vad talar för att det är lättare i framtiden?
- Om han inte har ett jobb när han kommer tillbaka kommer det bli svårt att betala tillbaka.

Banklån

Atag att Filip blir lite missnöjd med villkoren föräldrarna ställer för att låna ut pengar till honom. Han funderar på att höra med sin bank vad de tar betalt för att låna ut. Ett annat alternativ han överväger är att ta några snabb lån över nätet för att få ihop pengar till resan. Diskutera med eleverna följande frågeställningar:

- Är det smart att låna pengar till en långresa?
- Vad bör Filip vara noga med att göra innan han väljer vem han ska låna av?

- Jämföra villkoren och den effektiva räntan för de olika lånen.
- Räkna ut vilket alternativ som är billigast.
- Noga överväga om det verkligen är motiverat att låna pengar.
- Noga överväga konsekvenserna av att låna pengar.

- Om Filip bestämmer sig för att ta ett lån kommer en kreditprövning att göras av honom, vad är en kreditprövning?

Långgivarens kontroll av att den som vill låna pengar har ekonomiska förutsättningar att betala tillbaka lånet. Långgivaren är enligt konsumentkreditlagen skyldig att göra en kreditprövning innan utlåning sker.

Lånecirkel

Hanna saknar pengar till sin hyra. Nils lånar ut pengar till Hanna. Nils saknar då pengar till sin del av den egna hyran. Filip får då betala hela hyran, dvs. han lånar ut pengar till Nils. Det leder till en del komplikationer. Diskutera med eleverna hur de tre kunde ha löst problemet på ett smidigare sätt.

Exempelvis kunde Nils ha kollat med Filip först om Filip hade pengar att lägga ut för hyran om Hanna inte skulle kunna betala tillbaka direkt alternativt att Hanna hade lånat av Filip direkt.

Övningar – fördjupning

CSN

Några av eleverna kommer förmodligen att studera vidare på högskolan. Vissa av dessa kommer att behöva låna pengar för att finansiera sina studier. Låt eleverna reda ut följande frågeställningar:

- Hur mycket får man i studiebidrag och studielån max per månad?
- Hur mycket blir det på ett år?
- Hur stor är räntan på de lånade pengarna?
- Hur går återbetalningen till för de lånade pengarna?

Ränta på ränta

Filip för ett resonemang om att han skulle kunna ha pengarna på ett sparkonto med fyra procents ränta istället för att behöva lägga ut för Nils andel av hyran. Är han grinig eller förlorar han faktiskt mycket pengar på detta? Ge eleverna i uppgift att reda ut följande frågeställningar:

- Är en ränta på 4 % på ett sparkonto realistisk?
- Hur mycket hade Filip fått i ränta på Nils andel av hyran om han istället hade haft dessa pengar på banken? Antag att:

- Hanna får sina pengar efter 7 dagar och Nils betalar Filip samma dag.
- Nils andel av hyran är 3 500 kr.

- Nils har inte gjort någon delbetalning till Filip.
- Räntan på ett sparkonto ligger på exempelvis 1,18 % eller 1,65 % (eller räkna på aktuella räntor).
- Räntan på kontona räknas som om varje månad har 30 dagar och bankåret 360 dagar.
- Räntan beräknas på det saldo som varje dag finns på kontot.

Ursprungsvärde	Dag	På kontot vid dagens slut	Ränta	Bankdagar/år	Ränteinkomst
3 500					
	1	3 501,15	0,118	360	1,15
	2	3 502,29	0,118	360	1,15
	3	3 503,44	0,118	360	1,15
	4	3 504,59	0,118	360	1,15
	5	3 505,74	0,118	360	1,15
	6	3 506,89	0,118	360	1,15
	7	3 508,04	0,118	360	1,15
Summa:		8,04			8,04

Att prioritera

Dessa övningar kopplas enklast till avsnitt 3.

För de flesta uppstår ständigt nya behov av att konsumera. Filip berättar att så fort han får pengar ser han något han behöver eller vill ha. Han bytte nyligen upp sig till en ny stor TV. Samtidigt vill han ut och resa. Eftersom han inte har obegränsat med pengar måste han prioritera. Hittills har hans kortsiktiga konsumtionsbehov gjort att han inte har lyckats spara särskilt mycket pengar till sin resa. Samma sak för Hanna, hon hittar alltid någon anledning att använda pengarna hon får in. Samtidigt behöver hon en ny telefon. En inte ovanlig känsla är att pengar bara rinner iväg utan att vi vet var de tar vägen.

Till viss del handlar det om vad som är viktigt för oss. För Filip's del kan man fråga sig om det verkligen är så viktigt för honom att komma iväg på sin resa eller vill han prioritera att kunna ta det lugnt och köpa de saker han känner för. Så länge man inte har obegränsat med pengar ställs vi ständigt inför kravet att prioritera mellan de egna behoven.

Övningar – bas

Prioriteringar

Diskutera vilka prioriteringar eleverna tvingas göra utifrån sina ekonomiska förutsättningar.

Vart tar pengarna vägen?

Både Hanna och Adriana vittnar om att de ofta är luspanka i slutet av månaden. De berättar att de ofta inte har koll, att de inte vet var pengarna tar vägen.

- Diskutera med eleverna var pengarna tar vägen. Känner eleverna igen sig i Hannas och Adrianas beskrivning?
- Diskutera vad kan man göra för att få bättre koll på sina utgifter. Här är några förslag:
 - Föra kassabok för att få koll på vad man lägger pengar på.
 - Kuvertmetoden: Betala först alla räkningar för den kommande månaden. Räkna ut hur mycket pengar som kommer att behövas fram tills nästa gång du får lön, studiebidrag eller annan inkomst. Ta ut denna summa i kontanter. Fördela kontanterna i fyra kuvert, ett för varje vecka fram till nästa inkomst. Endast pengarna i kuvertet får användas innevarande vecka.
 - Ha en avgränsad summa för "förströelseutgifter" på kontot som bankkortet är kopplat till.

Övningar – fördjupning

Prioritera

Filip har tänkt dra ut och resa. Det är en dröm han delar med många. Förmodligen skulle de flesta av eleverna i klassen vilja göra något speciellt som kostar en rejäl slant, exempelvis en skidresa till Schweiz, en hel sommar på Gotland eller ett gitarrläger i Dublin. Samtidigt vill de förmodligen också köpa nya balla kläder, fika med kompisar på stan, träna på ett fräscht gym och köpa nya dataprylar. Diskutera följande frågeställningar med eleverna:

- Vad de är villiga att dra in på för att kunna genomföra sina planer?
- Ge dem i uppgift att räkna på hur mycket de kan spara ihop till under ett år genom de omprioriteringar de är villiga att göra.
- Hur länge måste de spara för att nå sitt mål? Antag att eleverna har en inkomst på exempelvis 8 000 kr efter skatt i månaden.

Ärva vanor

När man bor hemma hos sina föräldrar etableras inte sällan vanor som kan vara svåra att matcha när man bor i eget hushåll. Man kanske har vant sig vid möjligheten att kunna ge uttryck för sina personliga värderingar genom konsumtion. När man själv måste stå för kalaset inser man att exempelvis ekologiska matvaror kostar mer än konventionellt framställda. Det är bra för miljön och samvetet men hur är det för plånboken? Diskutera med eleverna följande:

- Mer miljövänlig och mer socialt hållbar konsumtion på en tajt budget.
- Exklusiva märkeskläder kontra dussinbutikernas utbud.
- Senaste smarta mobilen kontra en som inte går att surfa på.
- Tillgång till föräldrarnas bil kontra cykel eller buss.
- En fin bit lax på fredagsgrillen kontra fiskpinnar tinade i brödrosten.
- All inclusive till Thailand på höstlovet kontra bussen till farmor i Karlstad.

Löning

Denna övning kopplas enklast till avsnitt 3.

Övningar – bas

Studiemedelsutbetalning

Hanna får studiemedel från CSN, en klumpsumma för två månader på en gång. Hon är rik, hon är tät, hon har plenty para. Naturligtvis måste det firas. Men hon är också smart, hon lägger undan det mesta så att hon inte bränner allt på en gång när hon ska fira att pengarna har kommit. Diskutera med eleverna vad hon borde göra med sina pengar, borde hon:

- Betala av sina skulder till Nils?
- Köpa ett par nya feta skidor, perfekta inför vinterns puderplöjande i alperna?
- Lägga undan allt till en buffert för oförutsedda utgifter? Hon fick ju trots allt två studiemedelsutbetalningar, där det ena kom i efterhand.
- Dricka en kaffelatte extra om dagen och inte äta en enda hemmalagad måltid tills pengarna är slut?

Avtal, abonnemang och totalkostnad

Dessa övningar kopplas enklast till avsnitt 4.

Övningar – bas

Hanna har haft problem med sin telefon. När hon får pengar köper hon en ny det första hon gör. Hon tecknar ett abonnemang på två år och betalar lite extra i månaden för telefonen. Det innebär alltså att hon har ingått ett avtal om att köpa telefonen på avbetalning. Hanna är alltså skyldig att betala samma månadskostnad varje månad även om telefonen skulle gå sönder efter ett år. Diskutera följande frågeställningar med eleverna:

- Vad finns det för alternativ när man ska skaffa sig en telefon?

Man kan betala telefonen kontant och sedan teckna ett separat abonnemang eller kontantkort.

- Vad innebär det för Hanna att teckna ett abonnemang på två år?

Det innebär att hon ingår ett avtal, vilket innebär att hon är skyldig att betala månads-kostnaden varje månad, även om telefonen skulle gå sönder eller bli stulen. Om man binder upp sig på många avbetalningsköp och abonnemang kan det vara svårt att dra ner på utgifter om man tillfälligt skulle hamna i en ekonomisk knipa. Alla pengar är redan paxade när lön eller studiemedel kommer.

- Vad innebär det att ingå ett avtal?

Pacta sunt servanda, avtal skall hållas, är en grundläggande princip för fungerande civilsamhällen och rättsstater. När man är 18 år får man ingå avtal fullt ut. Man är alltså skyldig att axla det ansvar avtalet lägger på mig. Det är alltså viktigt att ha koll på vad avtalet innebär innan man skriver på.

- Hur gör eleverna när de ska köpa en ny sak som, likt en mobiltelefon, är ganska komplex. Vem diskuterar de funderingar kring köp och villkor med?

– Kompisar?
 – Föräldrar?
 – Konsumentvägledare?
 – Forum?
 – Försäljare i butiken?

- Hur söker de information och alternativ till produkter de funderar på att köpa?

– Kommersiella prisjämförelsesajter på internet?
 – Rådgivningsbyråerna exempelvis Konsumenternas tele- TV- och internetbyrå, Konsumenternas försäkringsbyrå och Konsumenternas Bank- och finansbyrå?
 – Forum på internet?
 – Råd och rön?

- Vilka faktorer styr vilket val de i slutänden gör?

– Kompisars åsikter?
 – Föräldrars synpunkter?
 – Vad som är modernt?
 – De egna behoven?
 – Plånboken?

Övningar – fördjupning

Totalkostnad

Hanna har inte räknat ut vad hennes totalkostnad för telefonen är, trots att det är först då man kan jämföra vad de olika alternativen kostar och se vilket som är mest fördelaktigt. Ge eleverna i uppgift att reda ut följande:

- Vad blir totalkostnaden för den egna telefonen? Om inte alla elever har en egen telefon utgå istället från ett eget valt exempel.
- Vad blir totalkostnaden för elevernas drömtelefon men det fetaste abonnemanget?
- Jämför och analysera de två alternativen, vad kostar det att ha det häftigaste?
- Är det värt pengarna det kostar?
- Hur många timmar i månaden måste de jobba för att ha råd med drömtelefonen?

Att välja rätt bil

Dessa övningar kopplas enklast till avsnitt 4.

Övningar – bas

Bil

Filip och Nils kör ikapp i ett TV-spel. Filip ligger efter. Han har valt en slö bil, en som krånglar. Han vill börja om, ångra sitt val. Nils tycker att valt är valt och att Filip får stå sitt kast om han inte är förmögen att välja en bra bil. Om situationen hade gällt en riktig köpsituation, vad hade gällt då? Diskutera med eleverna vad som gäller vid följande exempel:

- Köpa en begagnad bil av en snubbe på Blocket?

Konsumentköplagen gäller inte. Man har en långtgående undersökningsplikt. Man kan alltså inte reklamera en vara man har köpt av en privatperson, med undantaget för dolda fel. Om det skulle bli en tvist mellan köpare och säljare faller det under civilrätten och hanteras i tingsrätten. En process kan bli kostsam och lång.

- Köp av bilhandlare.

Konsumentköplagen gäller. Man kan alltså reklamera bilen om den inte uppfyller säljarens löften. En varudeklaration ska alltid finnas där säljaren beskriver bilens skick och kondition. Man kan vända sig till sin kommunala konsumentrådgivare och få hjälp om man inte kommer överens med säljaren. Om det blir en tvist kan man vända sig till Allmänna reklamationsnämnden (ARN) som är kostnadsfritt.

- Istället för att köpa bil, låna farmors gamla bil som ändå bara står. Då slipper man betala skatt och försäkring, eller hur?

Skatt slipper man (farmor betalar den av sin magra pension) men vad som gäller för försäkring kan variera. Bäst att kolla med försäkringsbolaget.

Rättigheter och skyldigheter i köpsituationer

Dessa övningar kopplas enklast till avsnitt 4.

Övningar – bas

Defekta varor

Filip och Nils finner några svarta prickar på TV:n. Nils är ganska förnuftig, han föreslår att Filip ska ta kontakt med säljaren och diskutera problemet. Nils berättar att han häromdagen bytte en tröja han hade köpt. Han hade sparat kvittot, inga problem. Filip betvivlar att det funkar på samma sätt med en TV som med en tröja. Men är det egentligen någon skillnad när det gäller vilka rättigheter man har som konsument? Diskutera med eleverna följande frågeställningar:

- Vad menar man normalt med öppet köp?

Att man kan byta en vara inom en viss tid och få pengarna tillbaka.

- Har man rätt till öppet köp i butiker?

Nej, det är butiken som bestämmer om öppet köp ska tillämpas.

- Måste man ha kvittot för att få öppet köp?

Eftersom det är butiken som bestämmer om öppet köp kan butiken bestämma under vilka förutsättningar som öppet köp gäller. I praktiken kräver de flesta butiker att man ska kunna uppvisa kvitto. Det är alltså mycket viktigt att spara kvitton för produkter man köper. Med kvittot kan man påvisa både tidpunkten och inköpsstället för varan.

- Hur förhåller sig öppet köp till det man brukar kalla bytesrätt?

Med bytesrätt menar man i dagligt tal att butiken har som policy att man får byta till en annan vara för samma pris om man inte är nöjd. Man har naturligtvis rätt att reklamera en vara om varan är trasig.

- Är det egentligen någon skillnad mellan en trasig tröja och en trasig TV när det gäller vilka rättigheter man har i en köpsituation?

Rent konsumentjuridiskt skiljer de olika varorna sig inte åt. Konsumentköplagen gäller i båda fallen.

- Vad är garanti?

Ett frivilligt åtagande från försäljarens sida att reparera eller ersätta en defekt produkt, d.v.s. att försäljaren eller tillverkaren garanterar att produkten har utlovade egenskaper eller funktioner under en viss tid (garantitiden).

- Det visade sig att problemet med Filips TV löste sig med hjälp av garantin men vad hade hänt om problemet hade handlat om en vara som normalt inte återföljs av garanti?

Då hade Filip varit skyddad av Konsumentköplagen. Han hade kunnat utnyttja sin rätt att reklamera. Reglerna i konsumentköplagen säger att ett fel som visar sig inom 6 månader från köpetillfället anses vara ursprungligt (förutsatt att inte säljaren kan visa att felet orsakats av köparen). Bevisbördan ändras när sex månader passerat, då måste Filip visa att felet har funnits med från början.

- När man reklamerar en vara har man rätt att få en ny vara då?

Nej, säljaren har rätt att i första hand åtgärda felet, dvs. reparera varan.

Övningar – fördjupning

Rättigheter i köpsituationer

Be eleverna reda ut vad som gäller i följande fall:

- Filip köper sin TV i en nätbutik. Han betalar med sitt betalkort direkt över nätet. Han får TV:n levererad till dörren inom sju dagar. När han packar upp den inser han att den svarta modellen vore mycket snyggare framför den likaledes svarta soffan. Får han byta TV:n?
- Om Filip ingår ett avtal om att köpa sin TV i en nätbutik men betalar och hämtar ut TV:n i nätbutikkens fysiska butik i utkanten av staden där han bor. Har han rätt att byta TV:n om han inte gillar färgen på fjärrkontrollens knappar?
- Spelar det någon roll när Filip anmäler till butiken att han har upptäckt ett fel?
- Det visar sig att TV:n lagas på garantin. Vad gäller för en vara som inte har garanti, är man sämre skyddad som konsument då? På vilket sätt i så fall?

Det värsta

Dessa övningar kopplas enklast till avsnitt 4.

Övningar – bas

Det värsta

I slutet av filmen pratar Hanna, Filip och Nils vad som var det värsta som hände under månaden de blev filmade. Diskutera med eleverna följande frågeställningar:

- Vad var det, ur ekonomisk synvinkel, värsta som hände under den månad som filmen utspelar sig?

Var det att Hanna lånade pengar, att Nils lånade ut pengar, var det att Filip köpte en TV fast han egentligen ska spara pengar till sin Asienresa eller något helt annat?

- Vilken situation eller handling skulle kunna få störst negativ ekonomisk konsekvens för de inblandade.

Att Filip överväger att låna pengar för att åka ut och resa i fyra månader? Om Hanna inte hade kunnat låna pengar av Nils och alltså bommat hyran och sen blivit vräkt och fått både en betalningsanmärkning och en hyresskuld?

Övningar – fördjupning

Håll koll på cashen

Filips kollega på hamburgerbaren avslutar filmen med uppmaningen ”Håll koll på cashen!” Filmen innehåller en hel del tips för olika situationer där det gäller att undvika ekonomiska fällor och få pengarna att räcka. Att planera och hushålla med tillgängliga medel, göra upp budget, se över olika avtal och abonnemang är några exempel. Låt eleverna göra en egen checklista med 10 konkreta punkter – ”Så får du koll på cashen”.

www.kollpacashen.se

